

Iva Papić

Romanička crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni

UDK: 904 : 728.5.033.4 (497.5 Osijek) „1300“

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno: 2. 5. 2011.

Iva Papić

Konzervatorski odjel Osijek

Kuhačeva 27

31000 Osijek

ivapapic@gmail.com

| 231

U članku je prikazana graditeljska slojevitost izvorno romaničke, a naknadno barokizirane crkve Rođenja Presvete Bogorodice u selu Koprivna, nedaleko od Osijeka. Analizirani su netom otkriveni elementi romaničke arhitekture: ponajprije arhitektonski tip i izgled romaničke crkve, zatim južni portal, fresko ciklusi u svetištu i brodu crkve te tzv. gospodska ili zapadna empora na zapadnom zidu broda crkve. Crkva je datirana u vrijeme oko godine 1300. te stilski svrstana u razdoblje kasne romanike. Utvrđeno je da crkva pripada najraširenijem tipu romaničke arhitekture – koji karakterizira gotovo kvadratni brod te uže i niže svetište – raširenom na srednjoeuropskom području. Osobitost crkve u Koprivni je zapadna ili 'gospodska' empora te do danas sačuvano njezino stubište unutar sjevernog zida broda crkve.

Ključne riječi: *gospodska empora, italo–bizantska manira fresko oslika, srednjoeuropska arhitektura, kasna romanika*

Nedaleko od Osijeka, na groblju sela Koprivne, u općini Šodolovci, nalazi se romanička crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni, ili crkva Male Gospojine, kako se u narodu naziva. To je jednobrodna građevina s užim polukružnim svetištem. Crkva je u cijelosti građena od opeke.

Plato na kojemu se nalaze crkva i groblje zaštićen je arheološki srednjovjekovni lokalitet Udovičko polje.¹ Do danas nisu provedena sustavna arheološka iskopavanja, a slučajni pronalasci keramike upućuju na postojanje srednjovjekovnog naselja.

Tijekom 2009. i 2010. na crkvi su provedena sustavna konzervatorska istraživanja, prilikom kojih je otkriven romanički sloj građevine, a pobliže su definirane i kasnije, novovjekovne, graditeljske faze.

Prikaz povijesne i graditeljske slojevitosti crkve započela bih navođenjem relevantne literature te znanih povijesnih izvora. Nažalost, crkva u Koprivni slabo je zastupljena u stručnoj literaturi i dotiču je se tek sljedeći autori: Lelja Dobronić, Anđela Horvat, Božica Valenčić i Tone Papić, Vladimir P. Goss te Rostás Tibor.² Kako je građevinska slojevitost crkve dosad bila

prekrivena – crkva je naknadno barokizirana – izostale su detaljnije analize romaničke crkve te se ona uglavnom spominjala u kontekstu sačuvanih ostataka srednjovjekovne arhitekture kontinentalne Hrvatske i u kontekstu srednjovjekovnih kontinentalnih crkvi sa zapadnom emporom.

Općeprihvaćena je pretpostavka L. Dobronić o crkvi u Koprivni kao sjedištu ivanovačkog posjeda Dopsa unutar Ugarskog ivanovačkog priorata.³ Ne zna se točno kad su ivanovci izgubili dio dopsinskog posjeda Koprivnu ili pak čitav posjed Dopsin.⁴ Prvi povijesni

je Konzervatorska studija o crkvi Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni, koje je ovaj članak rezultat.

- 1 Srednjovjekovni arheološki lokalitet revidiran je i upisan u Registar kulturnih dobara RH pod brojem R – 661.
- 2 U znanstvenoj literaturi ponajviše je se dotiče L. Dobronić u svojim prikazima ivanovačkog Ugarskog priorata (Dobronić 1984 A, str. 100 – 128, 157 – 158). Zanimljivo je da crkvu u Koprivni Ljubo Karaman uopće ne spominje u svome članku *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji*, kao ni Gjurjo Szabo u članku *Spomenici prošlosti u Srijemu*, posebice stoga jer se ta dva članka uzimaju kao gotovo temeljni radovi za proučavanje umjetnosti srednjega vijeka u kontinentalnoj Hrvatskoj (Karaman 1948, 1950; Szabo 1916). Romaničku crkvu u Koprivni detaljnije obrađuje Anđela Horvat u članku *Novi prilozi srednjovjekovne Slavonije* (Horvat 1975/76, str. 14 – 16). Tone Papić i Božica Valenčić u radu o crkvi sv. Petra i Pavla u Koški, spominju crkvu u Koprivni kao primjer srednjovjekovne crkve s djelomično sačuvanom gospodskom emporom (Valenčić, Papić 1990, str. 46, bilj. 11, bilj. 20). Vladimir P. Goss spominje je kao primjer romaničkoga graditeljstva u Slavoniji (Goss 2004, str. 12). Nedavno je o freskama u Koprivni pisao mađarski kolega Rostás Tibor (Rostás 2009/2010., str. 31 – 41). Ništa obilnija nije ni građa u Odjelu za dokumentaciju Konzervatorskog odjela u Osijeku i uglavnom je svedena na rješenje o zaštiti, fotodokumentaciju iz sedamdesetih godina 20. st. te nekoliko vrlo šturih izvještaja s terena (Dosje 48 – Crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivni, Odjel za dokumentaciju Konzervatorskog odjela u Osijeku). O selu Koprivni našla sam nekoliko šturih podataka u pregledu *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. st.* (Sršan 2000, str. 22). Podaci su rezultat Komorskog popisa naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. i 1702. g. (Smičiklas 1891, str. 42 – 43, 89). Nakon završetka istražnih radova godine 2010. dovršena

- 3 Dobronić 1984 A, str. 104. Spomen ivanovačke provincije u Dopsinu potvrđuju mnoge listine iz 13. i 14. st., koje sve mahom navode postojanje ivanovaca u Dopsi, ali nigdje se, nažalost, ne spominje crkva u Koprivni niti ikoji drugi arhitektonski objekt. Tako ih se može naći u povelji iz godine 1263. - Cruciferi de Dubza, 1300. godine - Cruciferi de Dapza, 1356. godine - Possessio cruciferorum de Dobsa, dok se Dopsa kao grad ili središte posjeda spominje u sljedećim oblicima: 1263. godine - Villa Dapsa, 1443. godine - Dobza i 1469. godine - Oppidum Dobza (Samaržija 2009, str. 8: D. Csánki, Magyarország ..., 459.; Bösendorfer 1910, str. 292.; Dobronić 1984B, str. 118 - 125.; Dobronić 1984 A, str. 104.). L. Dobronić prepoznaje romaničku kapelu u Koprivni kao očiti ostatak većeg kompleksa zgrada. Zato je i moguća i vrlo vjerojatna pretpostavka da je tu bilo sjedište ivanovaca na dopsinskom posjedu. (Dobronić 1984 A, str. 104.) Zanimljivo je da Rostás Tibor uoče ne spominje Koprivnu u kontekstu ivanovačkog posjeda Dopsa, već navodi povijesne izvore iz 13. st. u kojima se Koprivna spominje kao dio posjeda obitelji Ják. Prvi dokument koji povezuje obitelj Ják i Koprivnu je iz godine 1259., na bazi kojeg Rostás Tibor pretpostavlja kako je član iste obitelji donator crkve u Koprivni. Drugi spomen Koprivne je iz godine 1293., kada bosanski biskup, skupa s bratom Demetrom te Elekovim sinovima iz obitelji Szent-Mágoacs vodi parnicu s Filipom Korogyem oko tog dijela posjeda: navodno je biskup parnicu dobio, no Koprivna se već godine 1352. spominje kao dio posjeda obitelji Korogy. (Rostás 2009/2010, str. 31-41.)
- 4 Kao jedan od mogućih razloga gubitka posjeda L. Dobronić navodi opće stanje unutar Ugarskog ivanovačkog priorata: to su problemi osipanja imovine te nedostatka glavnog priora. Sigurno je da ivanovci odlaze s ovih prostora prije prodora Turaka (Dobronić 1984 A, 118 – 138). U svojim istraživanjima Zdenko Samaržija pobliže opisuje cijepanje velikog ivanovačkog posjeda Dopsa. Naime, dok je u prvoj polovici 13. stoljeća većina posjeda u međuriječju Dunava, Drave i Save pripadala crkvenim redovima (benediktinci, cisterciti, templari i ivanovci) i biskupijama (Pečuškoj i Srijemskoj) te sitnom rodovskom plemstvu, nakon haranja Tatara znalački su parcelirane obje obale Vuke. Njezin gornji tok, koji je, sudeći po crkvi svetih Kuzme i Damjana, značajnih ivanovačkih svetaca, u Drenju do tada pripadao ivanovcima, od

izvori u kojima se izričito spominje toponim Koprivna zapravo su popisi župa iz godina 1333., 1334. i 1345., sastavljeni radi uzimanja prihoda za tzv. papinsku kolektu.⁵ U povijesnim izvorima iz polovine 14. st. Ko-

prvnu nalazimo kao dio posjeda obitelji Korod.⁶ Oko godine 1550. selo nastavaju Mađari kalvinske vjeroispovijesti.⁷ Za vladavine Turaka, stanovnici Koprivne su navodno bili pod jarmom gospodara Bećir-age iz Osijeka.⁸ Prema kazivanju stanovnika, selo je tada imalo do sedam bolje nastanjenih kuća, a deset je bilo

druge polovice 13. stoljeća u vlasništvu je obitelji Gorjanski. Lijevu obalu sve do Dopsina baštini su baruni Korodski, čija središnja kula nije bila na obali Vuke, već na mjestu formiranja potoka Korod, koji se kod Beketinaca ulijeva u Vuku. Ivanovačko vlastelinstvo Dopsa očito se jedino pružalo s obje strane Vuke, samo puno uže nego početkom 13. stoljeća – neprekinuti niz ivanovačkih toponima jasno pokazuje međe nekoć golemog posjeda u vlasništvu ivanovaca. Istočno od ivanovačkoga vlastelinstva, a sjeverno od Vuke, bio je posjed Herman, čija je središnja utvrda bila u hataru današnjega Antina, na današnjem toponimu Jemen jugozapadno od Antina, a sučelice današnje Markušice. S južne strane se u Vuku ovdje ulijeva potok, koji se prije ušća račva u dva korita, što Hermangradu, koji je na otoku koji čini meandar Vuke, omogućuje dobru obranu. Na desnoj strani Vuke stajala je utvrda Hrpkovo, koja će u 15. stoljeću postati središnja utvrda novog vlastelinstva. Desna obala Vuke bila je u vlasništvu ivanovaca sve do Nuštra, gdje je posjed Dopsa graničio s benediktinskom opatijom. Teško je odrediti kada se posjed Hrapkovo na jugoistočnom dijelu Markušice odijelio od posjeda Hermangrad, no nema sumnje da je cijelo područje od Nuštra prema Koprivni postupno od ivanovaca kupovala obitelj Horvat, čije je sjelo bilo u Starim Mikanovcima. Nakon njihove propasti cijelo područje dolazi u ruke obitelji Gorjanski godine 1312. Ukidanjem templara dio se ivanovaca povukao na bolje utvrđene templarske posjede, no to ne znači da su ivanovci sasvim napustili Koprivnu. No svakako su već sredinom 14. stoljeća baruni Korodski postali vlasnicima vlastelinstva, pa je očekivati da su bili i patroni crkve u Koprivni (Samaržija 2009, str. 19; Petković 2006, str. 32 – 33, 138 – 142). Nadalje, zbog unutrašnjih previranja i neslaganja unutar ivanovačkog reda, kralj Matija Korvin vidio je nemoć ivanovaca u svojoj državi i zatražio od pape da posjedi Ugarskog priorata pripadnu kraljevskom fisku. Papa mu je dopustio da posjedima Priorata – zbog blizine i opasnosti od Turaka – upravlja ju upravitelji. To pokazuje da ivanovaca tada više uopće nije bilo na području Ugarske i Hrvatske, ili da su bili tako malobrojni te organizacijski i ekonomski nemoćni da nisu mogli upravljati posjedima, koji su bili ugroženi, jer je godine 1463. susjedna Bosna već pala u turske ruke. Papa Siksto IV. je godine 1473. imenovao biskupe sucima – delegatima Svete Stolice glede pitanja povratka otuđenih dobara i prava ivanovaca, do čega nikad nije došlo (Dobronić 1984 A, str. 138).

5 U prvoj polovini 14. st. selo Koprivna spominje se kao župa, u popisu župa za papinu kolektu, odnosno desetinu (Sršan 1991, str. 275). Prikupljajući izvanredni porez za avinjonskog papu Ivana, popisivači su zabilježili župu Koprivnu u Osuvačkom arhidakonatu u Pečuškoj biskupiji (Samaržija 2009, str. 11: Monumenta Vaticana Hungariae, ser. prima, tomus primus: Rationes collectorum pontificiorum in

Hungaria 1281. – 1375., Budapest 1887., str. 270, 280, 288, 299, 314). Župu su posjetili nekoliko puta, 1333., 1334. i 1335., o čemu svjedoče sljedeće zabilješke: godine 1333. (I. put): *Item Marcus de Kopurna solvit XXVIII. banales*; 1333. godine (II. put): *Item Georgius de Kapurna solvit XV. banales*; 1334. godine (I. puta): *Item Hench sacredos de Kaparna solvit XX. banales*; 1334. godine (II. put): *Item Henkch de Kaporna solvit XV. banales*; 1335. godine (I. put): *Item Henslinus de Caporna solvit V. grossos...*

6 Koprivnu, kao dio posjeda obitelji Korodskih iz Osijeka, navodi I. Mažuran polovinom 14. st., preciznije, godine 1351., kada govori o smrti Filipa Koroda te prelasku njegova posjeda, nasljednim pravom, u ruke njegovih sinova Ladislava, Filipa i Stjepana (Mažuran 1994, str. 55). Kako nije riječ o prelasku posjeda u ruke obitelji Korod, već se Koprivna navodi kao sastavni dio njihova vlastelinstva, vrlo je vjerojatno da je Koprivna već godine 1333., kada se navodi kao župa u popisu papinske desetine, u sklopu posjeda plemića Korodskih.

7 Pavičić 1953, str. 74. Dolazak kalvina u Koprivnu Zdenko Samaržija vezuje uz prijelaz posjeda Korodskih, nakon izumiranja obitelji Korod, u ruke plemićke obitelji Perény. Ugovor Korodskih i Perénya o međusobnom nasljeđivanju posjeda, godine potpisan 1454., nije odmah ispunjen, no desetak godina nakon izumiranja Korodskih u posjed većine njihovih imanja ušli u Perényi, koji su bili kalvini. Njihovo zauzimanje posjeda baruna Korodskih, ali i drugih posjeda, otvorilo je mogućnost dolaska kalvina na ova područja (Samaržija 2009, str. 11: G. Fejer, CD, III., 381., Mažuran 1994, str. 75). Premda je načinjen ugovor o nasljeđivanju između obitelji Korogy i Perény, nakon izumiranja obitelji Korogy nijednom se ne spominju Perény kao nasljednici njihova posjeda: u tom kontekstu I. Mažuran navodi obitelj De Nadasd i Moslavačke, a nakon godine 1474. Osijek i njegova okolica postaju dobro novoosnovanog samostana i Kaptola Blažene Djevice Marije u Budimu, odnosno Petra Gereba de Vingarta (Mažuran 1994, str. 93–95). Nadalje, nakon izumiranja loze Morovića, obitelj Perény stječe valpovački posjed udajom morovičke udovice Doroteje Kaniške za Emerika Perénya, 1506. g. (Mažuran 2004, str. 35). Tek za njegova sina, Petra Perénya, obitelj Perény prihvaća reformaciju, i to krajem 1530-ih godina (Déshy 1970., str. 9). Osijek je već godine 1526. pao u turske ruke, a netom nakon toga i Valpovo, 1543. g. (Mažuran 2004, str. 35–39), kada obitelj Perény napušta Valpovo. Dakle, ako je obitelj Perény prihvatila reformaciju tek nedugo prije ili netom nego što su izgubili posjede u Slavoniji, teško da se širenje protestantizma može tako usko s njima povezati.

8 Sršan 2000, str. 23.

inkvilinskih.⁹ Anđela Horvat navodi kako iz godine 1702. potječe vijest da je crkva u dobrome stanju, koji podatak uzima od T. Smičiklasa, kod kojeg nalazi sljedeće: *Conscriptio pagi Kaporna... ubi ecclesia sancti Georgii in sat bono statu adhuc extat.*¹⁰

Netom nakon odlaska Turaka Koprivna se spominje kao filijala tvrđavske matice crkve u Osijeku.¹¹ Od polovine 18. st. crkvu koriste vjernici pravoslavne vjeroispovijesti, u čijem kultu je crkva i danas.

Na najstarijim fotografijama crkve – snimljenima nakon njezine obnove, godine 1969. – zabilježen je njezin izgled poslije barokizacije, do koje je došlo nakon što se crkva počela koristiti za pravoslavnu liturgiju (sl. 1).¹²

Južno je pročelje, dakle, bilo razvedeno južnim portalom te dvama prozorima polukružnog nadvoja, dok je svetište bilo osvjetljeno istočnim prozorom jednakog oblika. Na zapadnom i sjevernom pročelju nije bilo nikakvih otvora. Sva su pročelja bila obrubljena ugaonim lezenama što su se nastavljale na barokno podnožje crkve. Brod i svetište crkve bili su jednake visine. Iznad zapadnog pročelja uzdizao se omanji drveni zvonik s lukovicom.

U unutrašnjosti crkve, definirane brodom nadsvođenim drvenom bačvom te svetištem sa zidanom polu-

Sl. 1. Izgled crkve Rođenja Presvete Bogorodice nakon obnove, 1969. g.

Sl. 2. Crkva Rođenja Presvete Bogorodice nakon stradanja u Domovinskom ratu

9 Sršan 2000, str. 22.

10 Horvat 1975/76, str. 14, bilj. 24; Smičiklas 1891, str. 89. Zanimljivo je spominjanje titulara crkve, naime sv. Jurja: može se pretpostaviti da je crkva izvorno bila posvećena sv. Jurju, koji titular je promijenjen kad je crkva predana doseljenom pravoslavnom stanovništvu te posvećena Rođenju Presvete Bogorodice. Pretpostavku da je srednjovjekovni titular crkve glasio sv. Juraj, daje i Zdenko Samaržija, navodeći kako vjerojatni titular crkve, sveti Juraj, ukazuje na dvije bitnosti. Prva je ta da je na području Koprivne otprije postojala eklezijastička struktura, što je bilo i očekivati zbog sjajne hidrološke zaštite i dinamičnoga plovnog puta Osatinom i Vukom, pa je titularom svetoga Jurja samo prekrivena stara struktura, možda još uvijek politeistička. Drugi zaključak koji Samaržija izvodi iz vjerojatnog titulara je taj da je crkva bila u središtu vlastelinstva, a ne na njegovim rubovima – rubovi vlastelinstava bili su rezervirani za svetoga Mihovila i ine svece ratnike (Samaržija 2009, str. 7). U knjizi *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije* Tadija Smičiklas spominje crkvu sv. Jurja u selu Koprivni, ali tek u *Popisu naselja i stanovništva Slavonije* iz godine 1702. Također, u selu Koprivni spominju se i dvije svetkovine: na dan sv. Mihaela i na dan sv. Jurja – svetkovina na dan sv. Jurja govori u prilog pretpostavci o sv. Jurju kao titularu crkve (Smičiklas 1891, str. 42).

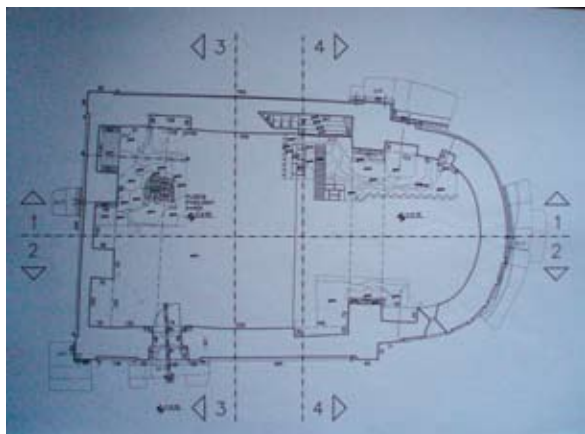
11 Sršan 2007, str. 320 – 321.

12 Fotografije se čuvaju u Odjelu za dokumentaciju Konzervatorskog odjela Osijek: Dosje 48 – Crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Koprivnici

kalotom, isticalo se zidano usko stubište na južnom zidu crkve, koje je vodilo na kor, odnosno pjevalište na zapadnom zidu.

Nakon Domovinskog rata, tijekom kojega je znatno oštećena, crkva je zapuštena. Urušio se krov i svodovi broda i svetišta, gornji dijelovi zida su rastreseni, a vezivni mort je oslabljen (sl. 2).

Osipanjem žbukanih slojeva u svetištu su godine 2007. otkriveni fragmenti romaničkog fresko slikarstva, nakon čega se pristupilo njihovoj zaštiti. Tijekom godine

Sl. 3. Tlocrt crkve Rođenja Presvete Bogorodice s prikazom zamljanih sondi

Sl. 4. Romanički prozori broda crkve te, između njih, naknadno probijen barokni prozor

2008. postavljena je privremena i provizorna krovna konstrukcija, a 2009. nastavljeni su istražni radovi, kojima se htjela ustanoviti povijesno–stilska slojevitost crkve.¹³

Rezultatima istražnih radova djelomično je otkrivena romanička struktura građevine, a jasnije su definirane i novovjekovne graditeljske intervencije. Crkva je sačuvana u svojim izvornim romaničkim gabaritima, uz iznimku svetišta, kojemu je prilikom barokizacije crkve pridodana polukalota te je izvornu visinu svetišta zasada moguće jedino pretpostaviti pomoću tipologije stila.

Brod crkve gotovo je kvadratna tlocrta: dužina broda, uključujući vanjske zidove, iznosi 9,51 m – dakle dužina unutrašnjeg prostora iznosi 7,42 m – a širina broda e 8,06 m, odnosno 6,23 m. Dužina svetišta crkve iznosi 4,11 m. Nepravilnost u gradnji vidljiva je u tlocrtu crkve: zapadni je zid blago skošen, a svetište je više eliptičnog, negoli polukružnog oblika (sl. 3).

Ako se uzme u obzir da je svetište izvorno bilo niže od broda crkve, tada je romaničku crkvu u Koprivni moguće smjestiti u široko rasprostranjeni i najjednostavniji tip romaničke arhitekture, koji karakterizira pravokutni brod s užim i nižim svetištem.¹⁴

13 Sve zaštitne i istražne radove financiralo je Ministarstvo kulture RH. Sustavna konzervatorska istraživanja izvela je tvrtka *Oslík* d.o.o. iz Čepina prema smjernicama Konzervatorskog odjela Osijek.

14 “Crkva pravokutnog broda s polukružnom apsidom – kojem tipu pripada i romanička crkva u Koprivni – najrašireniji je tip romaničke arhitekture uopće, koji vuče svoje porijeklo uglavnom iz južnih krajeva Europe, no gotovo je jednako zastupljen i na sjeveru. To su mahom primjeri skromne, gotovo provincijske arhitekture koju odlikuje jednostavnost oblikovanja prostora te relativno male dimenzije samih crkvi, gdje dužina broda rijetko premašuje 8 m. U pravilu je polukružno svetište nešto niže od broda i nadsvođeno je polukupolom, dok je brod prekriven ravnim stropom – tabulatom – ili, pak, otvo-

Sukladno tipologiji stila, brod crkve bio je osvijetljen samo s južne strane: iznad baroknih prozora na južnom zidu broda crkve otkrivena su četiri srednjovjekovna prozora, a na mjestu postojećega južnog portala pronađena je struktura izvornoga, romaničkog portala. U svetištu je otkriven prozor na južnom dijelu zida svetišta, dok je onaj u istočnoj osi tek pretpostavljen jer je na njegovu mogućem mjestu naknadno probijen barokni prozorski otvor.¹⁵ Otkrivene srednjovjekovne prozore karakterizira tipična romanička dekorativnost, postignuta bočnim i dužnim slaganjem opeke pri oblikovanju prozorskih špaleta. Svjetlosni otvori su uski i završavaju polukružnim nadvojem (sl. 4).

Južni portal oblikovan je dvostrukim stepenastim uvlačenjem portala u masu zida, što je tipična romanička manira građenja portala.¹⁶ Određenu atipičnost, odnosno rijetkost unutar sačuvane romaničke građe predstavlja istaka portala izvorno pravokutna oblika, unutar koje su se nalazila dva stepenasto uvučena pravokutnika ulaznog otvora te polukružna luneta iznad njih (sl. 5).¹⁷ Metodom kvadrangulacije pri analizi dimenzija

renim krovštem” (Zadnikar 1982, str. 196, 197).

15 “Prostori tih arhitektonski skromnih crkvi slabo su osvijetljeni: jedan uzak prozorski otvor u osi svetišta i dva jednaka prozora na južnom zidu broda, smještena visoko ispod krovne strehe” (Zadnikar 1982, str. 197).

16 Romaničke kvalitete portala crkve u Domanjševcima Zadnikar prepoznaje po jednakoj maniri oblikovanja portala, odnosno po dvostrukom stepenastom uvlačenju korpusa portala u masu zida (Zadnikar 1982, str. 208).

17 Pravokutna istaka portala nije tipična za romaničku arhitekturu u onoj mjeri u kojoj nalazimo polukružne istake. Ipak, nekoliko primjera i danas očuvanih romaničkih portala s pravokutnim istaknutim okvirom može se naći u Mađarskoj, npr. portal nekoć benediktinske crkve u mjestu Lébény, datiran u rano 13. st., ili pak portal u mjestu Váraszó, također datiran u 13. st. (Kriszt, Dobos 1991,

Sl. 5. Južni portal

Sl. 6. Fragment freske u luneti portala

portala ustanovljeno je da je portal izveden prema na-

str. 34, 127). Dok se portal nekoć benediktinske crkve u Lébényu s portalom u Koprivni može usporediti jedino po tipu pravokutnog oblika istaknutog okvira, daleko bogatije razvedenom nego je to slučaj u Koprivni, portal crkve u Váraszóu gotovo je istovjetan idealnoj rekonstrukciji portala u Koprivni, osim štapnih profilacija. I tamo je vidljiv dvostruki kvadrat, stepenasto uvučen u zid, iznad kojeg je izvedena luneta, a sve skupa natkri-ljuje istaka pravokutna oblika. Sudeći po opisu danom u gore spomenutoj knjizi, portal crkve u Váraszóu je rekonstrukcija, izvedena godine 1964. korištenjem originalnog materijala – posebice ulomaka arhitektonske plastike – pronađenog *in situ* tijekom istražnih radova.

čelu tzv. dinamičkog kvadrata, kojeg je proporcijski odnos karakterističan za romaničku gradnju.¹⁸

U portal zidan opekom umetnuta je kamena luneta, izvorno prekrivena fresko oslikom – otkriveni su tek vrlo oštećeni fragmenti nekadašnjeg oslika portala, i to u donjoj zoni portalne lunete (sl. 6). Mogu se prepoznati glave dvaju svetaca prikazane u poluprofilu te njihove aureole. Likovi su oslikani crvenim i oker pigmentom, a tek u gornjem, gotovo u potpunosti nestalom dijelu freske, prisutan je tamnoplavi pigment. Nažalost, radi fragmentarne sačuvanosti oslika, ne mogu se identificirati sveci prikazani na fresci. Sloj fresko-oslika pronađen je i unutar bočnih strana/špaleta lunete, no na njemu nije prepoznatljiva figuracija. Čini se – koliko se može pročitati – da je arhivolt bio ispunjen motivima ornamentalno – dekorativnog karaktera: ornamenti su bili oslikani tamnoplavom linijom na crvenoj podlozi.

Osim što je oslikan portal, vanjsko oblikovanje pročelja romaničke crkve bilo je skromno i jednostavno: svodilo se na južne prozorske otvore i ugaone lezene. Svetište crkve je, sukladno hijerarhiji prostora unutar crkve, bilo bogatije oblikovano: uz prozorske otvore te ugaone lezene, apsidalni zidni plašt bio je prekriven nizom slijepih arkada ili nizom lezena (sl. 7).¹⁹ Nisu

18 Metodom kvadrangulacije otkriveni su proporcijski odnosi korišteni prilikom gradnje portala. Treba napomenuti da su isti proporcijski odnosi dobiveni ne mjerenjem postojećih dimenzija portala, već dimenzija za koje se pretpostavlja da su srednjovjekovne, a dobivene su mjerenjem reški u temeljima samoga portala, pronađenih prilikom izvedbe zemljanih sondi ispod portala crkve: srednjovjekovni portal bio je za 55 cm veći od postojećeg. Sudeći po danim mjerama, na portalu u Koprivni mogu se pročitati sljedeći proporcijski odnosi dinamičkog kvadrata: $1:\sqrt{2}$, $1:\sqrt{3}$ te $1:2$. Odnosi $1:\sqrt{2}$ te $1:\sqrt{3}$ tipični su za ranoromaničku, odnosno karolinšku arhitekturu, čiji su utjecaji, prema Ivanu Stoparu, trajali sve do u 12. st., kada se u gradnji romaničkih građevina, pogotovo samostanskih, pojavljuju kompliciraniji matematički i proporcijski odnosi, kao i zlatni rez (Stopar 1987, str. 52, 53). Ovime ne mislim aludirati na eventualno karolinško porijeklo crkve u Koprivni, već samo ukazati na moguće dugo zadržavanje ranoromaničkih, odnosno karolinških arhitektonskih utjecaja prilikom crkvene gradnje na ovim prostorima.

19 Tragovi slijepih arkada ili lezena nađeni su u obliku vertikalnih pojaseva otklesane opeke što dosežu do visine tjemena luka otkrivenog romaničkog prozora. Naime, čitava gornja zona apsidalnog zida naknadno je prezidana prilikom barokizacije crkve, odnosno umetanja polukalote nad svetištem, što onemogućuje mogućnost definiranja radi li se u Koprivni o nizu slijepih arkada ili o nizu dekorativnih lezena te, također, nije li i na crkvi u Koprivni bio izveden dekorativni potkrovni vijenac,

Sl. 7. Južni romanički prozor svetišta te tragovi otklesanog niza slijepih arkada ili lezena

pronađeni elementi podnožja u romaničkom sloju crkve te se može pretpostaviti da podnožje tada nije bilo ni izvedeno.²⁰

poput onog u Bapskoj i drugim manjim romaničkim crkvicama.

Oblikovanje vanjskih pročelja crkve u Koprivni, svedeno na ugaone lezene, prozorske otvore i vrata te niz slijepih arkada, odnosno lezena na zidnom plaštu svetišta, pokazuje sličnosti s primjerima srednjoeuropske romaničke arhitekture. Najbliži primjer može se naći u već spomenutoj Bapskoj. Moguće je, također, da se iznad niza slijepih arkada/lezena svetišta u Koprivni nastavljao dekorativni krovni vijenac, kao na apsidalnom zidu crkve u Lengyeltótiju, datirane u 12. st. (Horváth, Gondos 2004, str. 76–79). Slično oblikovanje apsidalnog zida – slijepih arkada i stilizirani krovni vijenac iznad njih – sačuvano je u mađarskim crkvama u Karcsi i Vizsolyu (Kriszt, Dobos 1991, slike 101, 103), dok su romaničke crkve s jednakim značajkama oblikovanja pročelja, kakvo je na crkvi u Koprivni, česte u mađarskoj romanici: crkve u Csempokopácsu, Pécs – Málomiju, Váraszóu, Cserkútu, Gyugy, Buzsáku... Takav jednostavan način gradnje negdje se nastavio i u gotici, kako pokazuje reformatorska crkva u mađarskom mjestu Csenger. Crkva sa sličnim arhitektonskim značajkama je i kapela u slovenskim Domanjševcima, gdje se prepoznaje dekorativno oblikovanje pročelja (podnožje, ugaone lezene i potkrovni vijenac), kao i jednak raspored prozorskih otvora i vrata.

20 Prema M. Zadnikaru, romaničke crkve tog tipa redovito

Posebno je zanimljiva odsutnost oblikovanja zapadnog pročelja, koje je svedeno na голу plohu zida – vidljiv je jedan uski otvor, nalik na puškarnicu – bez dekorativnih detalja, osim ugaonih lezena. Istražnim radovima zasad nije potvrđeno postojanje portala na zapadnom pročelju.²¹ A. Horvat ističe nedostatak plastičnog ili dekorativnog oblikovanja zapadnog pročelja, te srodne primjere romaničke arhitekture nalazi u Transilvaniji.²²

nemaju podnožje, koje uvodi tek gotika. (Zadnikar 1982, str. 197).

21 Zemljanim sondama, izvedenim ispod zapadnog zida, nisu pronađeni nikakvi tragovi postojanja portala.

Ipak, ne treba isključiti mogućnost postojanja i zapadnog portala: zbog barokizacije crkve zapadni je zid probijen trima arkadnim otvorima, koja je intervencija, možda, uništila izvornu romaničku strukturu, odnosno mogući portal.

22 “Međutim, pažnju privlači zanimljivo rješenje zapadnog pročelja te crkve, građene opekom, kao i to kako je smješten njezin ulaz... Na to nam pitanje moguće može dati odgovor mala romanička crkva srodnog rasporeda u Erdelju (Transsilvanija) u mjestu Zobordarász (Dražovce), koja je također jednobrodna s polukružnim svetištem te s ulazom s južne strane; u njoj je uza zapadno pročelje podignuta empora da na njoj vlasnik posjeda može prisustvovati – izdignut nad pukom – liturgijskim obredima.... Empore nad tornjem uza zapadni zid crkve bile su u doba romanike napokon usvojene i na posjedima manjih vlastelina, na što je upozorio G. Entz, te među ostalim donio spomenuti primjer iz Erdelja. One su se, dakako, – prilagodivši se prilikama – pojavile u skromnom obliku, a kao takve nalazimo ih u Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj, a u Rumunjskoj u Erdelju u naseljima Sasa napose od sredine 12. do sredine 13. st., kad traje cvat te pojave. Da se i u crkvi u Koprivni radi o takvu slučaju na to upozorava ta okolnost što se u unutrašnjosti tog prostora neočekivano nailazi na unutarnji zid uz sjevernu stijenu zgrade, paralelno s vanjskim crkvenim zidom, koji zatvara pola metra široko podzidano stubište. Ako uzmemo da su te stube služile za uspon do empole, onda postaju razumljivija pojačanja zapadnog zida, a postaju jasnije i razmjerno visoke proporcije lađe u odnosu na znatno niži apsidalni dio” (Horvat 1975./76, str. 15, 16). Zemljanim sondama nije potvrđeno postojanje ikakve zidane strukture koja bi se naslanjala na zapadno pročelje. Nadalje, odsutnost arhitektonske raščlambe zapadnog pročelja otvara mogućnost njegova izvorno dekorativnog oblikovanja, pri čemu bi detalji arhitektonske plastike bili zamijenjeni prikazima arhitektonske plastike izvedenim u fresko-tehnici. Komparativni primjeri potvrđuju mogućnost dekoriranja zapadnoga pročelja, kao npr. crkva u mađarskom mjestu Buzsák, datira-

Sl. 8. Freske u svetištu

Unutrašnjost romaničke crkve oblikovao je brod gotovo kvadratna oblika, s emporom na zapadnom zidu, te svetište, od broda odijeljeno trijumfalnim lukom. Zemljanim sondama utvrđeno je naknadno proširenje trijumfalnog luka – izvedeno prilikom barokizacije crkve – te se može samo pretpostaviti da je izvorni trijumfalni luk bio polukružna oblika.

Na bočnim stranama trijumfalnog luka otkriveni su nečitki fragmenti fresko–oslika, koji su po pigmentu i teksturi žbuke jednaki fragmentima fresko–oslika u svetištu. Na sačuvanim dijelovima fresko–ciklusa svetišta prepoznaje se kompozicija Bogorodice na prijestolju s Kristom u naručju koji blagoslivlja.²³ Bogoro-

na na prijelaz 12. u 13. st., gdje je krovni vijenac bio naznačen oslikom slijepih arkada.

23 Kompozicija Bogorodice na prijestolju s Kristom u naručju približno odgovara dvama ikonografskim tipovima prikaza Bogorodice: jedan je tzv. *Nikopoia*, a drugi Prijestolje mudrosti, odnosno *Sedes sapientiae*. U oba slučaja Bogorodica je prikazana u frontalnom stavu, kako sjedi na prijestolju i drži malog Krista u naručju. Krist desnicom blagoslivlja, dok u lijevoj ruci drži svitak. Gotovo tipično za ikonografski prikaz *Nikopoie* je tron ukrašen geometrijskim ornamentima, što je slučaj i na freskama u Koprivni.

dici slijeva i zdesna prikazani su anđeli, a južno od njih prikazan je sv. Pavao (sl. 8). Dosadašnji pokušaji datiranja svrstavaju freske u drugu polovinu 13. st., odnosno na prijelaz 13. st. u 14. st., pri čemu se naglašavaju italo–bizantski utjecaji, tipični za talijansko slikarstvo tog vremena.²⁴ Na osnovi sačuvanih fragmenta nije moguće rekonstruirati cjelokupni fresko–ciklus, kojim je, nesumnjivo, bilo oslikano svetište, kao u mnogim primjerima romaničkoga graditeljstva tog tipa.²⁵ Na fresci su poslije urezani grafizmi – latinična

24 Fresko–oslik u svetištu Ivan Srša datira na početak 14. st. (Ivan Srša, Izvještaj sa službenog puta, studeni 2006., Dosje 48, Odjel za dokumentaciju Konzervatorskog odjela Osijek). Szabo Tekla, s druge strane, određuje dataciju prema stilu i ikonografiji fresaka, malo preciznije, dakle, oko godine 1315., odnosno u vrijeme vladavine Karla Roberta, no, kako sama kaže, raniji datum nije isključen. Paralele s tipom Madone kakav je otkriven u Koprivni, Szabova je našla uglavnom u Toskani, no ista ikonografija prisutna je u Italiji već u prvoj polovini 13. st. Fresku u Koprivni uspoređuje s novootkrivenim freskama na području nekadašnje Ugarske, ponajprije Transilvanije, na kojima prepoznaje utjecaje italo–bizantskog slikarstva (korespondencija s Teklom Szabo).

25 Do danas su sačuvani fresko ciklusi svetišta i trijumfal-

Sl. 9. Stubište u sjevernom zidu, nekoć je vodilo na gospodsku emporu

slova i brojke (vjerojatno godine). Zbog oštećenja freske grafizmi se tek djelomično mogu pročitati: nazire se latinska riječ *maneat* i *nominis* te brojke 7 i 8.²⁶ Analizirajući stilske elemente i dominantne pigmente, mišljenja sam kako su fragmenti u svetištu i oni u luneti portala istovremeni: odlikuje ih prikazivanje bočnih likova u poluprofilu te upotreba crvenog, oker i plavog pigmenta (nažalost, fragment u luneti portala znatno je oštećen te je nemoguće obaviti daljnje analize ili komparacije).²⁷

Dok je svetište romaničke crkve, prema dosadašnjim

nih lukova srednjovjekovnih crkava, gdje se u nekoliko horizontalnih polja nižu ikonografske teme: takav je slučaj s freskama u župnoj crkvi u Hidegségu, Cserkútu, Vizsolyju (Kriszt, Dobos 1991, sl. 31, 66, 103–105), Mecsek-nádasdu, Pécs – Málomu, Nagyarsányu... (Horváth, Gondos 2004, str. 154–157, 178–180, 234–239).

26 U većem broju hrvatskih i mađarskih srednjovjekovnih crkava, koje su danas protestantske crkve, pronađena je slična pojava urezivanja imena i godina u srednjovjekovni fresko-sloj. Urezane godine mahom datiraju iste grafizme u 16. st., što je slučaj i u Koprivni. Ista pojava protumačena je djelovanjem protestanata nakon što bi se crkva počela koristiti za protestantsku liturgiju. Prekrivanje srednjovjekovnih oslika naknadnim žbukanim ili bojanim slojem uslijedilo bi tek kasnije.

27 Oslikavanje vanjskih zidova crkve karakteristično je za umjetnost druge polovine 14. st., što se tumači kao utjecaj talijanske umjetnosti (Höfller 1988, str. 71).

Sl. 10. Sjeverni zid – stubište na emporu – te današnji kor na zapadnom zidu

spoznajama, ponajviše bilo definirano fresko-ciklusom koji se protezao cijelim svetištem te čeonom stranom trijumfalnog luka, brodom romaničke crkve dominirala je 'gospodska' empora na zapadnom zidu, do koje je vodilo i danas sačuvano usko stubište na sjevernom zidu broda crkve (sl. 9 i 10).²⁸ Na osnovi otkrića temelja stupaca što su nosili emporu, kao i naknadno otklesanog pojačanja južnog zida broda crkve, pretpostavljena su četiri moguća tipa empure: empora što se pružala samo duž zapadnog zida, empora što se pružala cijelom dužinom broda – u kojem slučaju bi se radilo o dvojnoj crkvi – potkovičasti tip empure te tip empure u obliku slova *L*.²⁹

28 O postojanju empure na zapadnom zidu crkve u Koprivni piše A. Horvat (Horvat 1975/76) te B. Valenčić i T. Papić (Valenčić, Papić 1990).

29 Zemljanim sondama ispod današnjeg pjevališta na zapadnom zidu pronađena su dva kvadratna temelja zidanih stupaca na kojima je počivala empora. U slučaju da se isti temelji stupaca mogu uzeti kao vanjske granice zapadne empure, moguće je izvesti pretpostavku o najjednostavnijem tipu empure, koji se protezao jedino duž zapadnog zida. Nadalje, osim na pronađenim nosačima empure, moguće je da je empora počivala i na naknadno otklesanoj istaci donje zone južnog zida broda crkve. Mišljenja sam kako je donja zona južnog zida bila pojačana radi njezine funkcije nošenja empure. Postoji, dakle, mogućnost da se empora protezala cijelom dužinom broda – u kojem slučaju bi se radilo o tipu tzv. dvojne crkve, koju karakterizira postojanje dvaju odvojenih prostora broda crkve. Prostor empure bi se – u slučaju da se radi o dvojnoj crkvi – pružao duž cijelog broda crkve i bio bi samosvojan prostor s vlastitim oltarom na kojemu se odvijala služba neovisno o onoj u prizemnom dijelu crkve. Jednaki nosači mogli su podupirati i potkovičasti tip empure (Valenčić, Papić 1990, str. 6; Zadnikar 1982, str. 205). Osim toga, moguće je da je empora bila izvedena u obliku slova *L*: u tom slučaju protezala bi se duž zapadnog i južnog zida. Pretpostavka o *L* – obliku empure izvedena je na bazi nepostojanja ikakvih dokaza

Sl. 11. Secco oslik na sjevernom zidu, odnosno zidu stubišta za emporu

Sl. 12. Detalj secco oslika – sv. Mihael te prikaz nepoznatog lika

Pitanje oblikovanja, porijekla te tipologije gospodske ili zapadne empole obrađeno je u stručnoj literaturi.³⁰ Sukladno tome, zapadnu ili gospodsku emporu u

crkvi u Koprivni treba promatrati u kontekstu tipske skupine jednobrodnih crkava sa zapadnim gospodskim emporama, raširenim na području istočne Srednje Europe.

o mogućim nosačima empole na sjevernom zidu, dok je na južnom i zapadnom zidu ustanovljeno zadebljanje donje zone zida. Svi navedeni tipovi empora spominju se u stručnoj literaturi. Nalazi istražnih radova – zasad jedini argumenti u određivanju tipa empole u Koprivni – čine sve četiri pretpostavke mogućima.

Dakle, ako se sve dosadašnje spoznaje o romaničkom sloju crkve u Koprivni sažmu u jednu sliku, moguće je načiniti idealnu rekonstrukciju izvornoga, romaničkog izgleda crkve. Prvenstveno, to je bila jednostavna građevina skromnog izgleda: dekorativnim elementima naglašavalo se svetište – i to nizom slijepih arkada ili lezena – te freskama oslikan južni portal.³¹ U unutrašnjosti, fresko ciklus povezivao je svetište i trijumfalni luk u jedinstvenu cjelinu te na taj način odjeljivao prostor svetišta od prostora broda crkve. Nad brodom crkve protezala se gospodska empora, do koje je vodilo usko stubište na sjevernom zidu. Na temelju istražnih radova izvedena je pretpostavka o nišama – mogućim sediljama – izvedenima unutar zidova broda crkve.³²

- 30 Jednobrodne crkve sa zapadnom emporom pojavljuju se u svim zemljama istočne srednje Europe, još gušće se pojavljuje u Poljskoj, Češkoj, Moravskoj i Slovačkoj pa se otud šire na zapadnu Ugarsku. (Zadnikar 1982, str. 204–206). U Poljskoj se tom problemu posebno posvetio Tomaszewski: ustanovio je da se na rubu europskoga latinskoga svijeta, tj. u Češkoj, Mađarskoj i Poljskoj, koje su kao 'nove' srednjovjekovne države primanjem kršćanstva primile i zapadnu kulturu, kao najčešći oblik romaničke arhitekture pojavljuje jednobrodna crkva s uzidanom zapadnom emporom. Nastajale su većinom od polovine 11. st., tijekom 12. st. te do druge polovice 13. st. (Zadnikar 1982, str. 204–206). Svi dosadašnji istraživači objašnjavali su te zapadne empole kao nekakve raskošne lože za zemaljskog gospodara, pa je otud i nastala češka teorija o 'gospodskoj' empori. Intuitivno su istraživači stoga pretpostavljali da je u blizini crkve morao stajati i dvor, s kojim je empora crkve morala biti povezana uz pomoć pokretnog mosta, što je trebalo arheološki i dokazati. Tomaszewski je na području srednjovjekovne Ugarske, Poljske i Češke pronašao oko 250 primjera crkava sa zapadnim emporama. Pritom je ustanovio da su u Poljskoj zapadne empole u 12. st. bile opća sastavnica crkvene gradnje, sve od stolnih i samostanskih crkava pa do jednobrodnih crkava, u blizini gradskih i drugih upravnih središta, kao i na udaljenim posjedima gdje je stolovalo niže plemstvo. Nema neposrednih dokaza koji povezuju plemstvo s postojanjem empora, pogotovo stoga što se takve crkve nalaze i na visokim mjestima u blizini groblja, kao u Domanjševcima, gdje je bilo moguće pod zvonikom urediti kosturnicu/kriptu. U 12. st. raširile su se jednobrodne crkve sa zapadnom emporom i na prostor Ugarske, tako da u 13. st. gotovo da nije bilo

seoske crkve bez nje. Nadalje, Tomaszewski smatra da su zemlje na istočnom rubu latinske ili zapadne europske kulture preuzele tip empole od zapadnoeuropskih zemalja. Pritom se, smatra Tomaszewski, nikako nije išlo za redukcijom trobrodnih osnova, kod kojih su se zapadne empole kao *westwerk* pojavljivale već u karolinškom obliku, već se išlo za obogaćivanjem jednostavnih jednobrodnih crkava novom arhitektonskom strukturom koju je diktirala različitost njihovih funkcija. U Njemačkom Carstvu taj se prijenos dogodio u prvoj polovici 11. st. i novi oblici su zavladao seoskom arhitekturom do 13. st. Kako je nije mogao dokazati, Tomaszewski je tek iznio hipotezu da je zapadna empora bila poput tribine s koje je zemljišni gospodar prisustvovao obredu u crkvi ili, pak, njegova zasebna kapela.

- 31 Ne treba isključiti mogućnost oslikavanja i vanjskih špaleta romaničkih prozora: primjeri fresko-oslika na vanjskim špaletama srednjovjekovnih prozora nisu rijetkost u susjednoj Mađarskoj, primjerice, na danas reformatorskoj crkvi u Vámosorosziju (Kriszt, Dobos 1991, sl. 88).
- 32 Niše – sedilje – izvedene su duž zidova broda romaničke

Sl. 13. Detalj secco oslika – sv. Marija s Kristom u naručju

Do prve graditeljske intervencije u romanički korpus građevine došlo je, smatram, već u gotici: istražnim radovima ustanovljena je jedino izmjena, odnosno proširenje izvornog ulaza na stubište za emporu te novi, *secco* oslik na unutrašnjem zidu stubišta, izveden na vapnenoj žbuci krupne granulacije i grube teksture (sl. 11). Kompozicija oslika djelomično je sačuvana, najviše radi naknadnih izmjena donjeg dijela zida stubišta. Ciklus oslika bio je podijeljen unutar kvadratnih polja izvedenih crvenom linijom. Koliko se može razaznati prema sačuvanim fragmentima, pravokutna su polja bila izvedena u dva reda. U donjem redu, idući s lijeva nadesno, niže se prikaz arhanđela Mihaela u jednom polju, zatim prikaz zasad nepoznatog lika (sl. 12).³³ U gornjem redu sačuvan je fragment prikaza sv. Jurja

crkve u slovenskim Domanjševcima: tri niše na sjevernoj strani, dvije na južnoj te tri na zapadnoj strani broda crkve. Za te niše Zadnikar tvrdi kako su se koristile kao sjedala. Slične niše mogu se naći u drugim romaničkim crkvama u slovenskom Prekmurju, primjerice u rotundi u Selu te u lađi romaničke crkve u Turnišću. Takve zidane niše posebnost su kasnoromaničke arhitekture u zapadnom Zadunavlju, a primjeri iste arhitekture mogu se naći i u mađarskim mjestima Egregy, Óriszentpéter te Zalamindszent (Zadnikar 1982, str. 202–203). Istražnim radovima pretpostavljeno je postojanje triju niša – sedilja – unutar broda crkve u Koprivni: po jedna na sjevernom, južnom i zapadnom zidu. Pretpostavku o izvorno tri niše u zapadnom zidu nemoguće je potvrditi zbog naknadnog, novovjekovnog probijanja zapadnog zida te izvođenja triju arkadnih otvora.

33 Nepoznati lik drži u desnoj ruci sablju, te je uvjetno nazvan Turčinom. Indikativno je da su 'Turčinu' izvađene oči – uklonjena je žbuka na mjestu gdje bi trebale biti njegove oči – što se također može objasniti djelovanjem protestanata nakon njihova preuzimanja dotad rimokatoličke crkve u Koprivni. U istom žbukanom sloju grafizmi su pronađeni i na prikazu Bogorodice na prijestolju: pronađen je urezani zapis *Hic fuit G. B.*

koji ubija zmaja. U istom sloju, ispod prikaza sv. Jurja nastavlja se prikaz Bogorodice na prijestolju (sl. 13). U odnosu na prikaze arhanđela Mihaela i Turčina, s kojima prikaz sv. Jurja čini jedinstveni ciklus, sv. Juraj je hiperdimenzioniran.³⁴

Secco oslik na sjevernom zidu crkve teško je precizno datirati jer je oslik lošije kvalitete od fresaka u svetištu, a prikazani likovi krajnje su pojednostavljeni, što onemogućuje prepoznavanje nekih jasnih odlika stila. Sama kompozicija oslikanog zida, gdje su prikazi svetaca organizirani unutar pravokutnih polja, česta je pojava srednjovjekovnoga zidnog slikarstva.³⁵

Nakon prelaska crkve u ruke najprije protestanata pa onda i vjernika pravoslavne vjere, graditeljske mijene crkve mogu se svesti na jednostavne graditeljske intervencije, kojima se zatečeni sakralni objekt trebao prilagoditi zahtjevima nove liturgije. Treba unaprijed navesti da naknadne graditeljske faze ne pokazuju gotovo nikakve odlike stila: mahom su to preinake izvedene radi prilagodbe crkve novim liturgijama, pri čemu je naglasak bio na funkcionalnosti, a ne stilskoj jedinstvenosti. Iz tog je razloga zapadni zid probijen

34 Jedino moguće objašnjenje za takav hijerarhijski prikaz svetaca nudi se u već spomenutom povijesnom izvoru, komorskom popisu stanovništva iz godine 1702. – koji treba uzeti s rezervom – a koji spominje crkvu u Koprivni i sv. Jurja kao njezina titulara. To je ujedno jedini spomen titulara crkve prije njezine prenamjene u pravoslavni hram.

35 Takav je najstariji sloj fresko-oslika otkriven u crkvi sv. Jurja u Ptuju (Höfller 1988, str. 70; Gojković 1988, str. 76, sl. 45). Ista je pojava prisutna i u Mađarskoj, npr. crkva u Cserkútu, u Mecseknádasdu, djelomično u crkvi u Csarodi... Na gotičko porijeklo fresaka upućuje i prikaz arhanđela Mihaela, koji je gotovo istovjetan prikazu anđela u crkvi sv. Marije Magdalene u mjestu Brod v Bohinj (Mole 1986, str. 191, sl. 70 b). U prilog srednjovjekovnom porijeklu *secco* oslika govore i grafizmi pronađeni na osliku, otkriveni na gotovo svim mjestima gdje je sačuvana srednjovjekovna žbuka, ponajprije na fresko-fragmentima u svetištu te u niši južnog zida broda crkve. Urezani grafizmi definirani su kao pojava specifična za 16. st., kada kalvini preuzimaju dotad rimokatoličke crkve. S druge strane, protiv gotičkog porijekla istog oslika govori gruba struktura žbuke na kojoj je oslik izveden – gotičke se freske mahom izvode na sasvim glatkoj žbuci – kao i činjenica da je oslik izveden nakon prvih izmjena pregradnog zida stubišta, odnosno nakon uklanjanja dijela zida tik uz sjeverni brid trijumfalnog luka. Mišljenja sam kako je oslik na sjevernom zidu srednjovjekovnog porijekla, ali nije istovremen ni s gradnjom crkve ni s freskama u svetištu. Njegov nastanak treba smjestiti u kasniju fazu, nakon izvedenih prvih izmjena na stubištu empore, odnosno izmjena izvornog ulaza na stubište.

trima arkadnim otvorima (vjerojatno ulaz iz danas uklonjene drvene priprate), naknadno je proširen trijumfalni luk, interpolirani su novi prozori broda i svetišta crkve, izmijenjena je izvorna arhitektura južnog portala, nad svetištem je podignuta zidana polukalota, a nad brodom drveni bačvasti svod... Treba napomenuti da su sve navedene graditeljske intervencije izvedene tzv. blatnom žbukom vrlo loše kvalitete, korištenom i za popravke rastresenog ili otučenog dijela crkvenih zidova (južni zid broda, zid stubišta za emporu, gornja zona zida svetišta...). Naknadne graditeljske mijene teško je vremenski odrediti, ponajprije zbog nedostatka pisanih izvora, ali i slabe dostupnosti arhiva unutar pravoslavne crkve. Okvirnom se može uzeti godina 1887., kao *terminus post quem non*, koji datum je nekoć bio upisan na drveni zvonik nad zapadnim zidom crkve.³⁶

Nove intervencije nisu unijele i nove arhitektonsko-stilske vrijednosti, sukladne vremenu svoga nastanka, te je crkvu u Koprivni, nakon srednjeg vijeka, odlikovala koegzistencija novovjekovnih i srednjovjekovnih arhitektonskih elemenata, pri čemu su kasnije intervencije uglavnom poništile prezentnost romaničkog sloja te time bitno otežale čitljivost graditeljske slojevitosti same crkve. Novovjekovna graditeljska faza uglavnom je slijedila provincijsku inačicu barokne arhitekture, vidljivu na slavonskim crkvama tog vremena, koju karakterizira krajnja reduciranost barokne forme uz zadržavanje višestoljetne tradicije jednostavnosti crkvenog prostora i arhitektonsko-dekorativnog izričaja.

Nesumnjivo je, dakle, romanički sloj crkve ujedno i najvrjedniji sloj same građevine, ne samo iz razloga starine nego i stoga što romanički sloj predstavlja jedinu zaokruženu stilsku cjelinu u graditeljskoj povijesti crkve. Tijekom istražnih radova otkriveni su arhitektonsko-stilski elementi koji svrstavaju romaničku crkvu u Koprivni u kontekst široko rasprostranjenoga

tipa romaničke arhitekture, koji karakterizira ponajprije brod gotovo kvadratna tlocrta te uže i niže polukružno svetište. Elementi crkvene arhitekture koji ukazuju na kasnu romaniku kao vrijeme nastanka crkve ponajprije je gospodska empora, koja se na prostoru Ugarske, pa tako i kontinentalne Hrvatske javlja na prijelazu iz 12. u 13. st., te fresko-ciklus u svetištu, zasad datiran u vrijeme prijelaza 13. u 14. st. O vremenu nastanka crkve unutar razdoblja kasne romanike svjedoče i proporcije crkve, građene u omjeru zlatnog reza.

Uz pomoć pojedinih arhitektonskih elemenata, poput niza slijepih arkada/lezena svetišta, gospodske empole, zidova broda crkve razvedenih nišama, pravokutne istake južnog portala te portala i svetišta oslikanih freskama, može se naslutiti izvornost romaničkog sloja građevine, gdje je određena tlocrtna skromnost i jednostavnost nadomještena dekorativnošću detalja, a nedostatak romaničke prostorne kompleksnosti nadomješten je fresko-ciklusom.

Datirajući romaničku crkvu u Koprivni u vrijeme oko godine 1300., odnosno već u vrijeme pojave gotike s dolaskom dinastije Anžuvina na hrvatsko-ugarsko prijestolje, istu crkvu treba promatrati kao izraz romanike na izdisaju. Premda je crkva provincijska po dimenzijama i tlocrtnoj jednostavnosti, u njezinoj arhitekturi mogu se prepoznati svi tipološki stilski elementi, zastupljeni u također provincijskoj romanici srednjoeuropske arhitekture. Možda je njezin kasni nastanak uvjetovao mogućnost primanja svih romaničkih stilskih utjecaja srednjoeuropske arhitekture, koja je bila u cvatu čak stoljeće prije nego je datirana crkva u Koprivni. Kao primjer kasnoromaničke arhitekture, gdje su do izražaja došle sve tendencije skromne ili ruralne romanike kontinentalne Hrvatske, crkva u Koprivni je, poput crkava u Bapskoj, Lovčiću, Novim Mikanovcima i dalje, izniman dokument još uvijek nedovoljno istraženoga romaničkog razdoblja Slavonije, Baranje i Srijema. Njezina osobitost su ne samo dobra očuvanost romaničkog sloja, već i činjenica da je crkva nastala u zenitu romanike te da, stoga, predstavlja određeni vrhunac unutar tipološke skupine, čije će se stilske značajke, poput tlocrtna jednostavnosti i naglašene dekorativnosti, kao tradicija na ovim prostorima nastaviti i u razdoblje gotike.

36 Iz opisa crkve u dosjeu crkve u Konzervatorskom odjelu Osijek, saznajemo kako je na zvoniku bila upisana godina 1887. (Dosje 48 – Pravoslavna crkva Male Gospe u Koprivni, Odjel za dokumentaciju Konzervatorskog odjela u Osijeku). Nažalost, zvonik je urušen skupa sa svodovima i krovom crkve te se njegovom komparacijom s ostalim zahvatima na crkvi ne može preciznije odrediti datacija opisanih novovjekovnih mijena.

LITERATURA

Bösendorfer 1910

J. Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek 1910., 292.

Détshy 1970

Détshy M., *Sárospatak*, Budapest 1970, 9.

Dobronić, 1984 A

L. Dobronić, *Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb 1984., 100 – 128, 157 – 158.

Dobronić 1984 B

L. Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, Rad JAZU, knj. XI, Zagreb 1984., 118 – 125.

Gojković 1988

V. Gojković, *Ob restavriranju v Ptuj*, u: *Varstvo spomenikov* 30, Ljubljana 1988, 75 – 88.

Goss 2004.

V. P. Goss: *Sv. Marija u Bapskoj – ponovo nakon trideset i pet godina*, u: *Peristil* 47, Zagreb 2004, 12.

Horvat 1975/76

A. Horvat, *Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije*, u: *Peristil* 18 – 19, Zagreb 1975./76, 14 – 16.

Horváth, Gondos 2004

Z. G. Horváth, B. Gondos, *Somogy, Tolna és Baranya, középkori templomai a teljesség igényével*, Budapest 2004, 76 – 79.

Höffler 1988

J. Höffler, *Freske v c. sv. Jurja v Ptuj*, u: *Varstvo spomenikov* 30, Ljubljana 1988, 67 – 74.

Karaman 1948

Lj. Karaman, *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji*, u: *Historijski zbornik* I – 4, 1948, 1950, 103 – 129, 125 – 174.

Kriszt, Dobos 1991

Gy. Kriszt, L. Dobos, *Középkori templomaink (Medieval churches in Hungary)*, 1991, 34, 127.

Mažuran 1994

I. Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek 1994, 55.

Mažuran 2004

I. Mažuran, *Valpovo – sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Valpovo 2004, 35.

Mole 1986

I. Mole, *Poskus analize tehnologije fresk III*, u: *Varstvo spomenikov* 28, Ljubljana 1986, 189 – 208.

Pavičić 1953

S. Pavičić, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb 1953, 74.

Petković 2006

D. Petković, *Srednjovjekovna naselja sjeverozapadnog dijela vinkovačkoga kraja*, Vinkovci 2006, 32 – 33, 138 – 142.

Rostás 2009/2010

T. Rostás, *Graeco opere – görög modorban 1. Száva-szentdemeter és Kaporna 13. szávadi falképei*, u: *Ars perennis, 2 nd Conference of Young Art Historians*, Budapest 2009/2010, 31 – 41.

Samaržija 2009

Z. Samaržija, *Punktuacije o Koprivni*, u: *Elaborat istražnih konzervatorskih radova – crkva Rođenja Presvete Bogorodice*, Osijek 2009, 5 – 12.

Smičiklas 1891

T. Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, II. dio, Spomenici Slavonije u XVII. vijeku (1640. – 1702.)*, Zagreb 1891, 42 – 43, 89.

Sršan 1991

S. Sršan, *Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332. – 1337.)*, u: *Domesti* 24, br. 10/11/12, Rijeka 1991, 275.

Sršan 2000

S. Sršan, *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. st.*, Osijek 2000, 22.

Sršan 2007

S. Sršan, *Kanonske vizitacije Osijeka i okolice 1732. – 1833.g.*, Osijek 2007, 320 – 321.

Stopar 1987

I. Stopar, *Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Braslovčah in problem karoliške sakralne arhitekture na Slovenskem*, Ljubljana 1987, 52, 53.

Szabo 1916

Gj. Szabo, *Spomenici prošlosti u Srijemu*, u: *Savremeni XI*: 48, Zagreb 1916.

Valenčić, Papić 1990

B. Valenčić, T. Papić, *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Koški*, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 16, Zagreb 1990, 46, bilj. 11, bilj. 20.

Zadnikar 1982

M. Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, 196 – 208.

The Romanesque Church of the Nativity of the Most Holy Mother of God in Koprivna

Key words: gallery for nobility, Italo-Byzantine style in fresco paintings, central-European architecture, late Romanesque period

244 |

It is assumed that the originally Romanesque, but present-day baroque Church of the Nativity of the Most Holy Mother of God was built as the centre of the Dopsin estate that was owned by the Knights Hospitallers. The first historical sources, in which the toponym Koprivna is explicitly mentioned– the lists of the papal collection in 1332, 1333 and 1334– reveal that Koprivna was a parish at that time. In the mid-14th century, Koprivna was an integral part of the estate that was owned by the noble family Korogyi. Right before the Turkish occupation of Slavonia, the estates of the Korogyi family were assigned to the Perenyi through the right of succession. During the Ottoman period, the church was used by protestant Magyars. After the withdrawal of the Turks, it became part of the parish church of Saint Michael in Tvrđa for a short period of time, but already in the mid-18th century given to the orthodox settlers. Until today it has remained an orthodox church.

With regard to the simplicity of its layout, resulting in an almost square nave and a narrow and low semi-circular sanctuary, and its modest dimensions– the church's length is 13.62m and width 8.06 m– it belongs to the simplest and most common types of Romanesque architecture that is present in the entire area of central European architecture. The facades of the Romanesque church were also modest: only the nave's southern facade had window openings and a porch, whereas the sanctuary was decorated by a row of blind arcades or pilaster strips. One of the characteristics of this type is the modest lighting of the Romanesque church in Koprivna: four narrow windows on the southern wall of the nave and two windows in the sanctuary. The Romanesque church had only one entrance on the southern side in form of a rectangular porch. The stone lunette of the porch was decorated by a fresco painting, of which only illegible fragments survived.

The interior of the church was painted with a fresco cycle, but only fragments in the sanctuary and on the triumphal arch were preserved. Attempts of dating the frescos so far placed them into the second half of the 13th century, respectively at the turn of the 14th century,

thereby emphasizing the Italo-Byzantine influences that were common for Italian painting at that time.

Until today, the built staircase in the northern wall that leads to the choir on the western wall has been preserved. Formerly, it led to the space of the gallery for nobility or the west gallery. Through the discovery of the base of the gallery's buttresses, it is assumed that four possible versions of this gallery could have existed: the gallery on the western wall, horseshoe-shaped gallery, L-shaped gallery and gallery that extended along the entire length of the nave, in this case it's a question of a double church.

The existence of a gallery for nobility within the Romanesque church in Koprivna places this church into the context of central-European architecture (which is also the region where this kind of gallery was the most common and spread one), respectively into the context of modest Romanesque churches with galleries on the western walls.

Elements of ecclesiastical architecture that indicate to the late Romanesque period as the time of the church's construction are primarily the gallery for nobility– which was introduced in churches in Hungary, but also in the continental part of Croatia at the turn of the 13th century– and the fresco cycle in the sanctuary, which is dated to the turn of the 14th century for now. Additionally, the proportion of the church itself, which was built according to the golden ration, is proof that the church was constructed within the late Romanesque period. By dating the Romanesque church in Koprivna around 1300, i.e. into the time when the Gothic style appeared together with the accession of the Anjou dynasty to the Croatian-Hungarian throne, this church should be considered as an expression of Romanesque style that was fading away. Its peculiarity is therefore not only represented by its well-preserved Romanesque layer, but also by the fact that the church was constructed at the peak of the Romanesque period. In this regard it represents a certain climax within the typological group, whose stylistic feature, such as the simplicity of the layout and the highlighted decorativeness, has continued as a tradition in these areas also during the Gothic period.